

**КОНТРОЛЬ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ В КЛАСИЧНИХ
УНІВЕРСИТЕТАХ ХІХ СТОРІЧЧЯ**

© Кальнік О. П., 2017

<http://orcid.org/0000-0001-7579-9863><http://doi.org/10.5281/zenodo.578678>

У статті узагальнюється досвід реалізації контролю навчальних досягнень в класичних університетах ХІХ століття, відслідковується процес утвердження основних форм і методів контролю навчальних досягнень, які використовуються у сучасних ВНЗ. Аналізуються вимоги до контролю, зафіксовані в університетських статутах, а також у нормативно-методичних документах Міністерства народної освіти. Розглядаються особливості попереднього контролю, зокрема порядок проведення вступних іспитів, практика поточного контролю (словесні і практичні методи, семінари), форми підсумкового контролю (семестрові і курсові іспити, державні іспити), а також іспити на отримання наукових ступенів магістра і доктора. Відзначається, що система контролю навчальних досягнень протягом ХІХ століття формувалася і удосконалювалася, поступово еволюціонуючи в сторону підвищення вимог як до абітурієнтів, так і до студентів, а особливо випускників університетів. Наголошується на необхідності вивчення окремих аспектів досвіду організації контролю навчальних досягнень студентів російських університетів і переосмислення його з сучасних позицій.

Ключові слова: *контроль навчальних досягнень, історія педагогіки ХІХ століття, університети, попередній контроль, поточний контроль, підсумковий контроль, іспити.*

Кальник А. П. Контроль учебных достижений студентов в классических университетах ХІХ века.

В статье обобщается опыт реализации контроля учебных достижений в классических университетах ХІХ века, отслеживается процесс утверждения основных форм и методов контроля знаний, которые используются в современных вузах. Анализируются требования к контролю, зафиксированные в университетских уставах, а также в нормативно-методических документах Министерства народного просвещения. Рассматриваются особенности предварительного контроля, в том числе порядок проведения вступительных экзаменов, практика текущего контроля (словесные и практические методы, семинары), формы итогового контроля (семестровые и курсовые экзамены, государственные экзамены), а также экзамены на получение ученых степеней магистра и доктора. Отмечается, что система контроля учебных достижений в течение ХІХ века формировалась и совершенствовалась, постепенно эволюционируя в сторону повышения требований как к

абитуриентам, так и к студентам, а особенно к выпускникам университетов. Подчеркивается необходимость изучения отдельных аспектов опыта организации контроля учебных достижений студентов российских университетов и переосмысление его с современных позиций.

Ключевые слова: контроль учебных достижений, история педагогики XIX века, университеты, предварительный контроль, текущий контроль, итоговый контроль, экзамены.

Kalnik O. P. Control of educational achievements of students in the classical universities of the XIX century.

The article summarizes the experience of the implementation of educational achievements assessment in the classical universities of the 19th century. The author follows up on the process of adoption of the basic forms and methods of educational achievements assessment, which are used in modern universities, analyzes the requirements to assessment set forth in the statutes of the universities, as well as in regulatory and procedural documents of the Ministry of Public Education. He considers the peculiarities of placement assessment, including the procedure of entrance exams, practice of formative and diagnostic assessment (verbal and practical methods, seminars), forms of summative assessment (end-of-semester and end-of-course exams, state exams), as well as exams for master's degree and doctorate. It is noted that the achievement assessment system was being modified and improved over the period, gradually evolving towards increasing demands both to applicants and to the students, and especially to university graduates. The author emphasizes the need of further analysis of certain aspects of the organization of educational achievements assessment of the Russian universities students, its rethinking from modern point of view.

Key words: educational achievements assessment, history of education of the 19th century, universities, placement assessment, formative assessment, summative assessment.

Постановка проблеми. Реформування вітчизняної системи освіти передбачає внесення змін в організацію навчального процесу сучасної вищої школи і, зокрема, удосконалення системи контролю навчальних досягнень студентів. У зв'язку з цим актуальним є звернення до педагогічної спадщини, вивчення й переосмислення її з сучасних позицій. На особливу увагу заслуговує досвід організації контролю навчальних досягнень в університетах Російської імперії XIX століття, частиною якої тоді була Україна. Саме цей період характеризується утвердженням основних форм і методів контролю навчальних досягнень, які використовуються і зараз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз педагогічної літератури свідчить, що різні аспекти проблеми ефективної реалізації контролю

навчальних досягнень стали останнім часом предметом досліджень, у тому числі контроль навчальних досягнень за допомогою тестів (В.С. Аванесов, І.Є. Булах, О.П. Петрашук та ін.); оцінювання навчальних досягнень (С.М. Калаур, М.В. Карнаухова, Н.В. Чорна та ін.); впровадження модульно-рейтингової системи (О.О. Безносок, Л.М. Романишина, І.М. Романюк, Н.І. Шиян та ін.), окремі види і функції контролю (В.М. Бочарнікова, М.Р. Кудаєв та ін.), діагностика навчальних досягнень (Н.М. Нохріна, Г.С. Цехмістрова та ін.), методика контролю навчальних досягнень у процесі вивчення окремих дисциплін (А.О. Есаулов та ін.). Разом з тим, історико-педагогічним аспектам реалізації контролю навчальних досягнень у вищих навчальних закладах приділяється недостатньо уваги. Існуючі ж дослідження з даної проблеми не охоплюють весь період [8], описують окремі аспекти системи контролю навчальних досягнень [4; 5], або процес навчання в університетах в цілому [2].

Постановка завдання. Метою цієї статті є узагальнення досвіду реалізації контролю навчальних досягнень в університетах Російської імперії XIX століття. Термін «контроль» при цьому будемо розуміти у його традиційному значенні «нагляд, спостереження і перевірка успішності студентів» [3, с. 177], хоча, як ми показали у нашому дослідженні [6], таке тлумачення дещо звужує значення цього терміну.

Виклад основного матеріалу статті. В Російській імперії у XIX столітті існувало десять університетів: Московський (заснований в 1755 році), Дерптський / Юр'ївський (з 1802 р.), Віленський (1803-1832 рр.), Харківський (з 1803 р.), Казанський (з 1804 р.), Санкт-Петербурзький (з 1819 р.), Київський (з 1834 р.), Одеський / Новоросійський (з 1865 р.), Варшавський (з 1869 р.), Томський (з 1888 р.). Загальні вимоги до контролю результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів, механізм його здійснення зафіксовано в статутах самих університетів, в університетських статутах Олександра I (1804), Миколи I (1835), Олександра II (1863) і Олександра III (1884), а також у численних нормативно-методичних документах Міністерства народної освіти.

У зазначених документах значна увага приділялась вступним іспитам (попередньому контролю, тобто контролю з метою виявлення рівня знань абітурієнтів). Так, згідно правил вступу до університетів, закріплених статутом 1804 р., майбутні студенти повинні були представити свідоцтво про поведінку,

старанність і успіхи в науках. Якщо вони не навчалися в гімназії, їм належало витримати випробування. Але оскільки бажаючих навчатися було мало, іспити відбувалися лише формально, а зараховували майбутніх студентів до університетів ще підлітками, особливо дітей дворян. При цьому обов'язковим було володіння латиною, оскільки багато професорів-іноземців читало лекції цією мовою [4].

Порядок проведення вступних іспитів постійно уточнювався і доповнювався. Так, за «Правилами іспитів для тих, хто бажає вступити до університетів» 1837 р., вже всі абітурієнти мали підтверджувати свої знання з основних предметів гімназичного курсу на вступних іспитах. Єдиним способом їх уникнути було пред'явлення відмінного гімназичного атестата.

Згідно з «Постановою Міністерства народної освіти» 1860 р. з'явилися нові види вступних іспитів: повні – з усього курсу гімназії, і скорочені – лише з деяких предметів. Повний іспит мали здавати ті абітурієнти, які не навчалися в гімназіях або не мали гімназичного атестата. «Правилами для вступників до вузів» 1860 р. був передбачений перелік предметів для цього виду іспиту: катехізис, священна і церковна історія, російська мова і російська словесність, латинська та грецька мови, німецька та французька мови, історія, географія, математика і фізика, природна історія. Цей іспит проводився не в університетах а в гімназіях, у травні, під час випускних іспитів, тобто вступні іспити до університетів поєднувались з випускними іспитами в гімназіях. Скорочений іспит був передбачений для тих абітурієнтів, які навчалися в дворянських інститутах і гімназіях, але не мали атестата, що давав право на вступ без іспитів. Список предметів для скороченого іспиту залежав від обраного факультету: для історико-філологічного факультету – російська, латина, французька та німецька мови, історія та географія; для фізико-математичного – математика, фізика, природна історія, російська і одна з сучасних мов; для юридичного – історія, географія, російська, латина і одна з сучасних мов; для медичного – фізика, природна історія, російська, латина і одна з сучасних мов. Цей іспит проводився вже в університеті, у серпні.

Іспити здавалися як в усній, так і письмовій формі. Іспит з мови був обов'язково письмовим. Іспит з російської мови передбачав твір і диктант; диктант також писали і на іспиті з іноземної мови. Для визначення рівня знань було введено трибальну систему оцінок: «вельми задовільно», «задовільно»,

«незадовільно», яка згодом існувала поряд з загальнопоширеною п'ятибальною шкалою. В університет приймали тільки тих абітурієнтів, відповідь яких оцінювався не нижче ніж «задовільно» [5].

Поточний і періодичний контроль застосовувався для встановлення якості набутих у процесі навчання знань й сформованих умінь та навичок. Його основними методами були словесні (постановка запитань до слухачів у ході лекції, опитування їх на початку лекцій 10–15 хв. тощо); практичні (практичні заняття, написання творів наукового змісту, підготовка семестрових творів); іспити (напіврічні) з головних дисциплін для тих студентів, які претендували на певні пільги від навчального закладу. Згідно зі статутом 1863 р. і складеними радою Київського університету св. Володимира у цьому ж році «Правилами ...», практичні заняття рекомендувалося проводити у формі «наукових бесід із студентами», «усного викладення студентами певної частини наукових знань», «письмових відповідей на поставлені викладачами запитання», «розбору і тлумачення джерел»; «підготовки з тем, запропонованих викладачами або самими студентами», «практичних досліджень і дослідів під керівництвом професорів» тощо. У той час як практичні методи контролю було регламентовано певними офіційними документами, словесні застосовувалися, як правило, за власною ініціативою «вболіваючих за справу викладачів».

З кінця 60 рр. XIX ст. застосовувалась нова форма практичної роботи студентів, одночасно і метод контролю – семінари. Семінар полягав у тому, що бажачі з числа слухачів усіх курсів могли брати участь в обговоренні творів, підготовлених студентами відповідно до визначених керівником тем. Змістом творів був переклад певних античних і середньовічних літописів «для тренування в мові і термінах, з обов'язковим викладом погляду на зміст і значення літературної пам'ятки» [8]. Відвідування семінарів спочатку не було обов'язковим і проводилися вони в більшості випадків безпосередньо на квартирах викладачів. Наприклад, на історико-філологічному факультеті Московського університету відвідування семінарів було необов'язковим до 3-го курсу. Так, професор П. Виноградов вів 2 семінари з історії середніх віків: перший, необов'язковий, для студентів 1-2 курсів, щоб ознайомити їх з основними проблемами історії середніх віків; другий починали відвідувати після розподілу по кафедрах. На нього приходили на квартиру Виноградова і

випускники, тут обговорювали студентські доповіді, дисертації, актуальні наукові проблеми [2].

У 80-і роки XIX ст. поточний і періодичний контроль набув таких форм і методів: бесіди викладачів зі студентами з курсу, перегляд та перевірка складених студентами записів лекцій, що супроводжувались поясненнями; практичні вправи з основних предметів, обов'язкові домашні завдання – читання; «обов'язкові репетиції» (заняття контрольньо-перевірочного типу, де опитування здійснювався в усній формі [9]) з усіх прослуханих предметів, обов'язкове виконання студентами письмових робіт з визначеного викладачем предмета, періодичні іспити [8].

Підсумковому контролю на початку XIX століття приділялось порівняно мало уваги. Так, за свідченням М.І. Пирогова, який навчався у Московському університеті у 20-ті рр., «Екзаменів курсових і напівкурсних не було. Були переклички за списками на лекціях і репетиції, у деяких професорів досить часто; але все це робилося так собі, для очищення совісті. Ніхто не дбав про результати» [7, с. 183]. Курсова система навчання, а разом з нею і підсумковий контроль у формі «перевідних» і «кінцевих» іспитів сформувалися з прийняттям статуту 1835 р.: при переході з курсу на курс студенти здавали курсові випробування, а для медиків були введені і семестрові (з серпня 1889 року їх поширили на всі факультети) [2].

Слід зазначити, що до кінця XIX століття в Європі склалися дві традиції в контролі знань. В одній (її можна умовно назвати німецькою) переважно застосовувалися усні форми іспиту, в присутності комісії, що складалася щонайменше з двох осіб. На іспиті давалися один (рідко два) порівняно об'ємних питання, відповідь на які мала свідчити про рівень знань з усього курсу. Інша традиція, яку можна назвати англійською, – це письмова форма контролю, під час якого студентам давалося десять-дванадцять коротких завдань з різних тем. На думку фахівців, Росія запозичила в основному німецький варіант перевірки знань [1].

Механізм підготовки і складання студентами таких іспитів аналогічний сучасному. Виняток становила система оцінки знань: спочатку шестибальна, потім п'ятибальна, словесно-якісна; до того ж, присутність на іспитах декана або одного із членів ради факультету, відсутність часу на підготовку запитань

білета, а також використання посереднього балу на випадок неузгодженості між членами комісії [8].

До закінчення університету на курсових і семестрових екзаменах студент повинен був здати певний мінімум предметів, щоб бути допущеним до випускних іспитів. Для залучення студентів до наукової роботи щорічно на факультетах пропонувалися теми медальних творів. Твір, відзначений золотою медаллю, прирівнювався до дисертації на ступінь кандидата наук, що давало можливість автору отримати в подальшому професорську стипендію [2].

Запорукою успішної здачі іспитів була стовідсоткова відвідуваність лекцій з навчальних дисциплін, оскільки зміст екзаменаційних вимог був релевантним за обсягом і змістом лекційному матеріалу. Вважалося проявом схильності студента до «вільнодумства», якщо на питання він давав відповідь «своїми словами». Від нього вимагалось знання фактів і подій, викладених в лекціях, а не здатність вільно міркувати про ці події [9].

Суттєві зміни в порядок випускних іспитів були внесені університетським статутом 1884 р., відповідно до якого іспити набували статус державних і проводилися «особливими екзаменаційними комісіями». При цьому на іспити не допускалися викладачі, які читали лекції в університетах з предметів, що виносяться на державний іспит. Державні іспити були досить складними, вимагали великої підготовки і зусиль. Наприклад, на історико-філологічному факультеті треба було отримати заліки за всі семестри, скласти іспити з богослов'я і однієї з сучасних мов, представити заліковий твір і свою автобіографію на латині. Потім відбувався письмовий іспит – переклади з латинської та грецької на російську. Ті, хто отримував за переклади незадовільну оцінку, не допускався до усного іспиту, на якому задавалися питання з основного предмету, але могли запитати і з додаткових [2].

Неодноразово змінювався і порядок присудження учених ступенів після закінчення університету. Так, за статутом 1804 р., щоб отримати ступінь кандидата, треба було витримати письмовий іспит за фахом, потім усно відповісти на два питання з основної науки і додаткові запитання присутніх, які могли стосуватися і допоміжних наук. «Положення про присвоєння учених ступенів» (1819 р.) ввело уніфікований для всіх університетів порядок їх присудження: після закінчення курсу і отримання атестата – ступінь дійсного студента, якщо студент закінчував навчання з представленням письмового

твору, то ставав кандидатом наук, для отримання звань магістра і доктора треба було показати відповідне знання наук і захистити дисертацію. За статутом 1835 р. студенти, що закінчили університет на відмінно, могли відразу отримати ступінь кандидата, а решта допускалися до іспиту на звання кандидата. За статутом 1863 р. студенти, що закінчили університет з добрими оцінками і представили дисертації, отримували ступінь кандидата, а ті, що закінчили задовільно і не подали дисертації, удостоювалися звання дійсного студента. Згідно статуту 1884 р. студенти, що склали іспити, отримували, відповідно до обсягу та якості показаних знань, дипломи 1 і 2-го ступеня.

Досить важким був і магістерський іспит, який здавався кілька днів за розділами науки, а потім треба було ще представити письмове есе за темою, запропонованою екзаменаційною комісією. Диспути на захисті дисертацій тривали 5-7 годин, задавалося безліч питань, виступало, крім офіційних опонентів, обов'язково кілька неофіційних, серед яких могли бути навіть студенти. Багато сучасників відзначало, що російські магістерські дисертації перевершували німецькі, американські та інші докторські. Саме підвищена складність отримання магістерських та докторських ступенів була однією з причин відсутності необхідної кількості професорів і доцентів у російських університетах. Так, в 1913 р. залишалось вакантними близько третини викладацьких місць [2].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Як свідчить аналіз практики реалізації контролю навчальних досягнень в університетах Російської імперії, система контролю навчальних досягнень протягом XIX століття формувалася і удосконалювалася, поступово еволюціонує в сторону підвищення вимог як до абітурієнтів, так і до студентів, а особливо випускників університетів. Вважаємо вартим уваги і подальшого більш детального дослідження диференційний підхід до абітурієнтів університетів (повні і скорочені іспити); принцип побудови вступних іспитів за весь курс гімназії, а не з окремих дисциплін; поєднання випускних іспитів в гімназії і вступних в університеті. Цікавим є також досвід організації підсумкового контролю, а особливо іспитів на ступінь магістра і доктора. На наш погляд, досвід реформування системи контролю у XIX сторіччі свідчить, що нові форми і методи мають бути поступово інтегровані в навчальний процес і між собою, еволюційним шляхом витісняючи застарілі й неефективні методи.

Література

1. Аванесов В. Тесты: история и теория. Конец 19 века // Управление школой. – 1999. – № 14. – С. 14.
2. Аврус А.И. История российских университетов: Очерки / А.И. Аврус. – М. : ООО «Издат. центр науч. и учеб. программ», 2001. – 192 с.
3. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: метод. посіб. для студ. магістратури / С.С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
4. Жарова Е.Ю. Экзамены в университетах Российской империи в первой половине XIX в. / Е.Ю. Жарова // Вопросы образования. – 2014. – № 4. – С. 246-259.
5. Жарова Е.Ю. О вступительных экзаменах в университеты Российской империи во второй половине XIX – начале XX века / Е.Ю. Жарова // Вестник Пермского университета. – 2016. – № 3 (34). – С. 32-41.
6. Кальнік О.П. Педагогічні умови організації контролю навчальних досягнень з гуманітарних дисциплін у фаховій підготовці курсантів вищих військових навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. П. Кальнік. – К., 2009. – 20 с.
7. Пирогов Н.И. Вопросы жизни. Дневник старого врача / [сост. А. Д. Тюриков] — Иваново, 2008. – 427 с.
8. Пташний О.Д. Теорія і практика контролю результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів України у другій половині XIX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О.Д. Пташний. – Х., 2003. – 24 с.
9. Шхацева К.Л. Педагогические условия организации эффективного контроля знаний студентов вуза : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / К.Л. Шхацева. – Нальчик, 2003. – 195 с.